

4. Падаляк, Т. У. Аксіялогія сучаснай беларускай журналістыкі: аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук: 10.01.10 / Т. У. Падаляк. – Мінск, 2019. – 49 с.

5. Потебня, А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М.: Высш. шк., 1990. – 344 с.

УДК 811.161.3'04'373

**НАЙМЕННІ З КАМΠΑЕНТАМ “ПОДАТОКЪ”:
АНАМАСІЯЛАГІЧНЫ АСПЕКТ**

Макітрук С. М., навуковы супрацоўнік

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі
Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Анатацыя: у артыкуле разглядаюцца неаднаслоўныя старабеларускія найменні, якія называюць падаткі. Асаблівая ўвага звернута на бівербы з кампанентамі *податокъ*, што займаюць значнае месца сярод найменняў у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове. У анамасіялагічным аспекце гэтыя назвы разглядаюцца ўпершыню.

Ключавыя словы: падатак, бівербы, група слоў, анамасіялагічная структура, анамасіялагічная прымета.

**NOUNS WITH THE "TAX" COMPONENT:
ONAMOSIOLOGICAL ASPECT**

Makitruk S. M., research associate

*Belarusian culture, language and literature research center of the
National Academy of Sciences of Belarus
Minsk, Republic of Belarus*

Summary: the article examines ambiguous old Belarusian names that refer to taxes. Special attention is paid to biverbs with tax components, which occupy a significant place among nouns in the Old Belarusian literary and written language. In the onomasiological aspect, these names are considered for the first time.

Keywords: tax, biverbs, group of words, onomasiological structure, onomasiological sign.

У лексічнай сістэме старабеларускай мовы багаты і разнастайны пласт складаюць назвы падаткаў, пошлін, плацяжоў і штрафаў. Гэтыя тэрміны абазначаюць паняцці, якія звязаны з рознымі формамі залежнасці насельніцтва, а таксама з сістэмай прававых норм і палажэнняў, што бытавалі ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай на працягу XIV–XVIII стст. Калі ідзе размова пра падатковую сістэму, перш за ўсё маецца на ўвазе арганізацыйна-прававыя асновы: 1) дзяржаўныя і месныя органы кіравання, якія ўстанаўліваюць рэжым падаткаабкладання; 2) падатковую адміністрацыю; 3) нарматыўна-прававую аснову падаткаабкладання; 4) саму сістэму падаткаў, якія бяруцца на тэрыторыі пэўнай дзяржавы.

Сістэма падаткаў, пошлін і плацяжоў уяўляе сабой спіс фіскальных плацяжоў, якія ўстаноўлены і бяруцца на разнастайных узроўнях: агульнадзяржаўным, рэгіянальным і мясцовым. Напрыклад, агульнадзяржаўны падатак *струговое* “пошліна з кожнага судна за вываз тавараў за мяжу”; *городовщина* “падатак з гарадскога насельніцтва”, *покоморщина* “від падатку за арэнду памяшкання (коморы)”; *коневщина* “падатак за ўтрымання каня”, *дубацына* (*дубащина*) “падатак за перавоз тавараў на рачным судне”, *сходелное* “плата за адыход ад гаспадара-феадала”.

Канкрэтна колькасць падаткаў, плацяжоў, пошлін залежыць ад шэрагу абставін, сярод якіх істотнае месца займаюць эканамічныя разлікі. Склад падатковай сістэмы залежыць таксама не толькі ад эканамічнай палітыкі – гандлёвай, мытнай і г. д., але і ад шэрагу сацыёкультурных фактараў – гістарычных традыцый, узроўню падатковай культуры і да т. п.

Разглядаемая група слоў аб’ядноўвае як агульныя, родавыя найменні, так і відавныя. Першая катэгорыя слоў магла абазначаць увесь комплекс выплат. Так, лексема “податокъ” мела значэнне “падатак, устаноўленая законам рэгулярная выплата” і ў старабеларускіх помніках ахоплівала шырокае абагульненае паняцце рэгламентаваных дзяржавай (законам) абавязковых выплат: *податковъ ани поборовъ жадныхъ ... постановлать не маемъ бе³ зезволенья вси^х становъ* (Ст. 1588, 118). Аднак, апрача гэтага, найменне “податокъ” магло ўдакладняцца ў кантэксце. Часцей за ўсё адбы-

валася ўжыванне пры данай лексеме відавых назваў падаткаў: *податокъ волочный, господарский, местский, огородный, пляцовый, поголовный, подводный, посполитый, приватный, публичный, серебицизный, чоповый*. Як бачым, дэталізацыя агульнага значэння слова “податокъ” ярка праяўлялася пры далучэнні да яго азначэнняў, якія ў лексіка-семантычным плане выступалі як дыферэнцыраваныя прыметы і ў састаўных тэрмінах, утвораных такім шляхам, неслі асноўную сэнсавую нагрузку. Такія найменні маглі называць характар, назначэнне падатка, спосаб абкладання ім. Напрыклад, назначэнне – *податокъ господарский, местский, посполитый, приватный, публичный*; адзінка абкладання – *податокъ поголовный, подводный, чоповый*; характар – *податокъ серебицизный*.

Першая пісьмовая фіксацыя неаднаслоўных найменняў з кампанентам “податокъ” у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове, паводле звестак “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” [1], датуецца пачаткам XVI стагоддзя: *воеводе полоцъкому ... дали и на вечность потве^рдили волостьку нашу в Полоцъком повете ... со ^сими служъбами и ^пода^тки волосными, и городовыми роботами* (ПГ, III, 7, 1506–1513).

У манаграфіі “Тыпы прадметных найменняў у мове старарускай дзелавой пісьменнасці” Т. Графімовіч вылучае пяць прымет, якія ўваходзяць у анамасіялагічную структуру вытворнага наймення: агентыўная, аб’ектная, нумаральна-тэмпаральная, пасесіўная, лакатыўная, і на іх аснове – пяць тыпаў вытворных найменняў (агентыўны, аб’ектны, нумаральна-тэмпаральны, пасесіўны і лакатыўны) [2, с. 55]. Зыходзячы з гэтай тыпалогіі прадметных найменняў, можна разглядаць бівербы з пункта погляду анамасіялогіі.

Лакатыўная абагульненая прымета паказвае на месца, канкрэтызаваная анамасіялагічная прымета называе месца як адзінку падаткаабкладання, прыватная анамасіялагічная прымета звязана з канкрэтнай назвай, якая матывуецца. Найменні *податокъ волосной* “падатак з воласці”, *податокъ местский* “падатак з горада”, *податокъ огородный* “падатак з агарода” і *податокъ пляцовый* “падатак з пляца” можна аднесці да лакатыўнага тыпу, бо ў гэтых спалучэннях азначэнне звязана з канкрэтнай назвай месца: воласць, агарод, месца (у значэнні “горад”), пляц: *воеводе полоцъкому ... дали и на вечность потве^рдили волостьку нашу в Полоцъком повете ... со*

*«сими служьбами и **подат**ки волосными ... (ПГ, III, 7, 1506–1513); мы ... тые люди и пустошицизны ... со всеми их службами, и **податками** волочными и **огородными** ... потвержаемъ симъ нашимъ листомъ вѢчне ему (АВК, XIII, 10, 1508); Кгда посылали по сотниковъ, жебы шли за **пляцовыми податками**, Андрею Кирею и добышу дали осм. (ИЮМ, X, 61, 1695). Неаднаслоўнае найменне аб'ектнага тыпу з кампанентам **податокъ** ужывалася ў помніках старабеларускай дзелавой пісьменнасці побач з субстантыўным ўніверсам **пляцовое**: за **пляцовое** ... золотыхъ триста (ИЮМ, I, 127, 1681); **потвержаемъ** ему ... **ДавыдовГородокъ** ... з млыны и зъ их вымелки, а **посполитое** мовячи со всеми доходы (Пін., 7, 1499). А найменні **податокъ местский** і **податокъ огородный** ужываліся побач з сінанімічнымі назвамі з кампанентамі **поборъ** “падатак, часовая подаць” і **платъ** “грашовы або натуральны падатак”: **Ино маемъ тымъ попомъ и дякону давати въ годъ ... по три копы грошей зъ волости наше съ **побору мѢстского** (РПП, 321, 1502); **плату зъ волости идетъ по золотому, а съ огорода по три гроши, то вчинитъ **огородного плату** полъ б копы и б грошей (АСД, I, 31, 1536).*****

Аб'ектная абагульненая прымета паказвае на аб'ект, канкрэтызаваная анамасіялагічная прымета – на тое, як прадмет атрымаў сваю назву па звязаным з ім аб'ектам дзеяння, прыватная анамасіялагічная прымета называе, што з'яўляецца аб'ектам. Напрыклад, аб'ектам абкладання ў падатковай сістэме маглі быць разнастайныя паняцці: мера вагі, даўжыні, г. зн. чым бралі плату або за што. “Калі праводзіць паралелі паміж агентыўным і аб'ектным тыпамі, то ў аб'ектным тыпе дзеянне важнае не само па сабе, а толькі ў сувязі з названым аб'ектам” [2, с. 89]. Да гэтага тыпу можна аднесці найменні **податокъ волочный** “падатак за карыстанне зямельным участкам”, **податокъ подводный** “падатак за фурманку”, **податокъ поголовный** “пагалоўны падатак, прыняты ў 1520 г. для абароны айчыны ад набегаў татар і для выкупу палонных з татарскай няволі”, **податокъ головный** і **податокъ поголовьщизный** “падатак ад кожнай асобы”, **податокъ серебщизный** “падатак, які плацілі серабром”, **податокъ чоповый** “падатак за выраб алкагольных напіткаў”: *мы... за его къ намъ вѢрную и николи нее омешканую службу... тые люди и пустошицизны со всеми их службами, и **податками** волочными и*

огородными... подтверждаемъ симъ нашимъ листомъ вѢчне ему (АВК, XIII, 10, 1508); **податокъ поголовный** не съ повинности жадное, одно съ пилныхъ а великоважныхъ потребъ земьскихъ ... постановень и увалень есть (КПД, 358–359, 1565); на оборону ... зволниси на **податокъ головной** з мешчанъ и зъ сельскихъ людей, съ татаръ и зъ жидовъ музчизного и зъ невестего рожая (КПД, 839, 1566); мы росказали якъ тотъ **поголовьшчизный податокъ** з совитостью ... отъ каждого по пети копъ грошей отпраовати (КПД, 874, 1566); первшими часы таковыя **податки серебьшчизныи** ку потребе и обороне земьской выбраны бывали черезъ кого иньшого (КПД, 143, 1547); **податковъ чоповых** отъ шинковъ и отъ ремесниковъ платити не повинны (АЗР, III, 258, 1580). Неаднаслоўныя назвы лакатыўнага тыпу з кампанентам **податокъ** актыўна ўжываліся побач з субстантыўнымі ўнівербамі тыпу **головное, поголовное (поголовщина)** “падатак ад кожнай асобы”, **серебьшчизна, серебьшчина** “падатак, які плацілі серабром”, **чоповое** “падатак за выраб алкагольных напіткаў”: *Татарове ... отъ наймичокъ и челеди своее повинъни они тотъ податокъ поголовищину дати отъ кождое головы по три гроши* (КПД, 360, 1565); *дачь на насъ у нихъ некоторыхъ не имать ни серебьшчизны, ни ямцины, и никакихъ наметовъ на ихъ не метать, а ни вѢсчого, ни помѢрноого, ни повозного, никакихъ пошинъ нашимъ заказникомъ съ тыхъ людей не имать* (АЗР, I, 58, 1443); *не заплативши чопового ... горелку цалую брагу ... выробил. В чом я, видечы то, иж тот Тарас промытилсе, зараз есми послал слугу своего Илю Мошковица до войта ... просечы о вижа* (АВК, XXXVI, 374, 1582). Ужываліся таксама і некаторыя сінанімічныя бівербальныя найменні, напрыклад, **платъ волочный** “падатак за карыстанне зямельным участкам”: *кто зъ нихъ за оказанемъ слушного права отъ тыхъ платовъ волочныхъ вызволенъ и при земяхъ своихъ зоставленъ будетъ...* (АВК, XXIV, 185, 1555); **поборъ подводный** “падатак за фурманку”: *господарь его милость бачачи на то, ижъ большая половина и преднѢйшая всихъ становъ великого князьства на таковой **поборъ подводный** зволнла и поступила* (АЗР, III, 45, 1551); **поборъ чоповой** і мыто **чоповое** “падатак за выраб алкагольных напіткаў”: *Ко тому мыто чоповое, торговое, ярмарковое* (АСД, I, 36, 1536), *на со^{ме} ... ифалень есть ... поборъ земски^с, то есть лановы^с, шосовы^с,*

чоповы^s, при которомъ и сплавъ водъны^s ако здавна пры инъшыхъ универъсалехъ звыклъ бывати (КСЛ, 14, 1596).

Абагуленая анамасіялагічная прымета пасесіўнага тыпу паказвае на прыналежнасць, канкрэтызаваная падкрэслівае, каму належыць аб’ект (асобе/групе асоб/калектыву), а прыватная называе менавіта таго, каму належыць аб’ект. Найменні *податокъ господарский* “падатак на карысць гаспадара”, *податокъ посполитый* “грамадскі падатак”, *податокъ приватный* “грамадскі падатак” і *податокъ публичный* “грамадскі падатак” можна аднесці да пасесіўнага тыпу, бо ў такіх словазлучэннях часцей прыналежнасць выражалася прыметнікамі, якія паказвалі на карысць каго трэба было плаціць або з каго браліся грошы: ... *податокъ господарский* і *подачка господарская: волно ему ... того пляцу вживати и податки господарские полнити* (ИЮМ, XXX, 8, 1577); *абы твоя милость даль намъ знати, вырозумевши, чтобы выносило пенезей того посполитого податку* (Арх. ЮЗР, VIII–5, 74, 1552); *абы они... налагаемыхъ на ихъ тяжаровъ податковъ публичныхъ и приватныхъ, консистенцій жолнѣрскихъ... были уволены* (АЗР, V, 195, 1686). Найменне *податокъ госпорарский* ужывалася побач з сінанімічным бівербам *платъ господарский: тэ^{юс} платъ нашъ з’дрски^и зме^ишаецса, и тэ^{юс} ты^и которые мають данину чере^з лист на^и* (Ст. 1529–Ф, 40).

Такім чынам, у старабеларускай мове для называння розных відаў падаткаў ужывалася 15 неаднаслоўных найменняў з кампанентам *податокъ*. Прааналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць выснову, што ў тэкстах старабеларускіх дзелавых помнікаў прадстаўлены тры тыпы вытворных найменняў: аб’ектны, лакатыўны, пасесіўны. Бівербы кожнага тыпу суадносяцца з назвай анамасіялагічнай прыметы, якая з’яўляецца матывавальнай для абазначэння падаткаў. Колькасныя паказчыкі ўжывання ў тэкстах XIV–XVIII стст. назваў штрафаў сведчаць, што найбольш значным пры матывацыі найменняў былі паняцці аб’екта (46 %), а менш значнымі прыналежнасці (27 %) і месца (27 %).

Гэтыя найменні займалі значнае месца ў лексічным складзе дзелавой пісьменнасці нашай мовы, бо ахоплівалі ўсе бакі тагачаснага жыцця беларускага народа. Далейшы лёс бівербаў з кампанентам *податокъ* не зусім аднолькавы: некаторыя назвы падаткаў фіксаваліся да канца XVII ст., а іншыя перасталі

занатоўвацца ў дзелавых пісьмовых помніках ўжо ў канцы XV ст. У сучаснай беларускай мове неаднаслоўныя назвы з кампанентам *податокъ* адышлі да пасіўнага слоўніка ў сувязі са знікненнем тых рэалій і паняццяў, што ляжалі ў аснове значэнняў гэтых слоў.

Список использованных источников

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Вып. 1–37. – Мінск: Беларус. навука, 1982–2017.

2. Трофимович, Т. Г. Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности: монография / Т. Г. Трофимович. – Минск: БГПУ, 2003. – 223 с.

УДК 811.161.3' 373. 43 (043.3)

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В БЕЛОРУССКОЯЗЫЧНЫХ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И ИХ РУССКОЯЗЫЧНЫЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

Мантур Е. Е., канд. филол. наук, доцент

*Белорусский национальный технический университет
Минск, Республика Беларусь*

Аннотация: в статье анализируются особенности перевода на русский язык индивидуально-авторских неологизмов в оригинальных и переводных произведениях белорусской поэзии. На основе анализа определяется степень соответствия/несоответствия переводческих оригинальных авторских новообразований.

Ключевые слова: индивидуально-авторский неологизм, степень соответствия/несоответствия оригиналу, полный эквивалент, грамматическое соответствие, частичный эквивалент, переводческие модификации.